

Н. І. МИРОНЕЦЬ (Київ)

З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917 р.)

В міру того як дослідники почали звертати пильнішу увагу на особистісний фактор в історії, став зростати їх інтерес і до мемуарної й епістолярної спадщини. Спогади, щоденники, приватне листування становлять для істориків велику цінність, особливо ті, що вийшли з-під пера людей, які самі посідали помітне місце в суспільно-політичному чи культурному житті або спілкувалися з такими людьми.

Саме до таких особистостей належав Євген Харлампійович Чикаленко (1861—1929) — великий патріот України, меценат, громадсько-політичний діяч. Він був членом київської Старої громади, Української демократичної партії (з 1904 р.), Української демократично-радикальної партії (з 1905 р.). У 1908 р. став засновником Товариства українських поступовців (ТУП).

Одержавши від батьків досить велику спадщину, Є. Чикаленко вважав, що повинен передати її своїм дітям, а прибуток, який матиме від ефективного ведення господарства, має право пожертвувати на розвиток української культури та на інші громадські справи. На ці ж цілі Євген Харлампійович вирішив витратити й кошти, що мали б піти на придане доньці, яка померла ще в дитинстві. І витрачав їх щедро. Разом з В. Леонтовичем, В. Смиринком, Л. Жебуньовим він фінансував єдині на той час щоденні українські газети на Наддніпрянській Україні “Громадська думка” (1906 р.) та “Рада” (1906—1914 рр.). “Раду”, видавцем якої він був, вважав основною справою свого життя і віддавав їй не лише кошти, а й усі свої здібності, час і здоров’я.

Є. Чикаленко був фундатором “Академічного дому” у Львові, який мав сприяти навчанню у ньому молоді з Наддніпрянщини. Вболіваючи за українську історію та літературу, він заснував нагороду за найкраще написану історію України, доплачував до встановлених редакціями гонорарів тим письменникам, які писали українською мовою. При Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові заснував фонд імені Данила Мордовця за кращий твір художньої літератури на теми з історії України.

Є. Чикаленко залишив великі і надзвичайно цінні мемуари, частина яких опублікована в 1920-х — на початку 1930-х років у Львові та Празі¹, частина видана останнім часом в Україні завдяки старанням Ф. Погребенника², решта ж, на жаль, ще не дійшла до читачів, чекає своїх видавців.

Епістолярна спадщина Є. Чикаленка вражає як своїм обсягом, так і інформаційною насиченістю. Він написав не одну сотню листів. Серед його кореспондентів і респондентів були В. Винниченко, Ф. Вовк, Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Єфремов, Л. Жебуньов, В. Леонтович, Ф. Матушевський, А. Ніковський, О. Олесь, О. Русов, П. Саксаганський, П. Стебницький, С. Шелухін, Д. Яворницький та багато інших відомих громадсько-політичних і культурних діячів. Це багатство лише починає освоюватися дослідниками³.

Є. Чикаленко розумів значення мемуарної та епістолярної спадщини для майбутніх істориків. У листі до П. Стебницького від 12 травня 1917 р., висловлюючи жаль з приводу того, що не збереглися його листи до сина Левка, адресовані в Петроград, він писав: “А шкода! Бо мемуарів я тепер не веду, а в листах тих був цікавий сучасний матеріал”⁴. Він ретельно збирав і зберігав адресовані йому листи, мабуть, не виключав можливості їх публікації в майбутньому або використання в мемуарах, бо на недатованих листах своїх кореспондентів власною рукою проставляв дати, помічав особливо важливі місця (як правило, кольоровим олівцем), а до деяких робив і примітки.

У цій публікації читачам пропонується частина епістолярної спадщини Є. Чикаленка за 1917 рік. Як відомо, Євген Харлампійович був одним з ініціаторів утворення Української Центральної Ради, але зразу ж після цієї події виїхав у свій маєток у с. Перешорах на Херсонщині і відійшов від активної участі в політичному житті. Сам він це пояснював різними причинами. Спочатку ніби мав намір повернутися до Києва і включитися в громадську роботу після того, як здасть хліб державі і налагодить своє господарство. Про це він писав П. Стебницькому 5 березня 1917 р. Але пробув у Перешорах аж до жовтня того ж року. Загострилась хвороба (виразка шлунку), яка виникла на нервовому ґрунті і проявлялась у стресових ситуаціях, а їх, зрозуміло, у вирі політичного життя зустрічалось б немало. “Я не дезертир, а інвалід”, — виправдовувався він перед В. Винниченком у листі від 16 червня 1917 р.⁵

Другою причиною був “песимістичний настрій”, викликаний, очевидно, не лише хворобою, але й політичною ситуацією. Він сумнівався (особливо на початку революції), що вимріяна ним ідея автономії України зможе бути реалізована в тих конкретно-історичних умовах, його дратували демагогічні виступи на численних мітингах, не додавала оптимізму й орієнтація селян на негайне захоплення поміщицьких земель, можливість розорення господарства солдатами, які будуть повертатися в результаті замирення з німцями або відступу під їх натиском.

Очевидно, що не влаштувала Є. Чикаленка соціалістична орієнтація лідерів Центральної Ради, їхній “максималізм”. Розуміючи, що свою політичну платформу ліберального напрямку він навряд чи зможе реалізувати, Є. Чикаленко писав В. Винниченкові 19 квітня 1917 р., що не здатний до публічних виступів, до прилюдного захисту своїх думок, що “вже свою роллю відіграв, зробив все, що міг, сказав все, що знав, і тепер пора мені вже на спокій”⁶. Але відчувається в листах і образа за те, що 20 березня 1917 р. при кооптації до складу Центральної Ради представників організацій, “незаступлених в Центральній Раді”, його кандидатура була провалена⁷.

Як би там не було, а, залишаючись у Перешорах, Є. Чикаленко цікавився політичним життям, вів активне листування із своїми давніми приятелями: В. Винниченком, С. Єфремовим, В. Леонтовичем, Ф. Матушевським, П. Стебницьким та іншими, а також із своїми дітьми, старші з яких були захоплені виром політичних подій, брали в них участь і ділилися з батьком своїми думками.

Вдалося віднайти адресовані йому три листи В. Винниченка, датовані 17 квітня, 7 липня та 21 серпня 1917 р., які зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі — НБ України. — IP), ф. 44, №№ 298, 299, 300, і стільки ж листів-відповідей Є. Чикаленка, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України), ф. 1823, оп. 2, спр. 4, арк. 11—16 зв.

Хоч Є. Чикаленко не в усьому поділяв політичні погляди В. Винниченка, проте їх пов’язували давні дружні стосунки. Він цінував

В. Винниченка як талановитого письменника, сприяв публікації першого його оповідання "Краса і сила", підтримував матеріально, був вимогливим критиком його художніх творів. В. Винниченко називав Є. Чикаленка своїм літературним хрещеним батьком.

Характер стосунків, які склалися між ними ще в дореволюційні часи (про що свідчить їхнє активне листування того періоду), дає підставу вважати, що і в листуванні 1917 р. вони відверто висловлювали свої думки, оцінки подій і людей. Отож, листи є особливо цінними історичними джерелами насамперед для вивчення світогляду та психологічного стану їхніх авторів, ставлення їх до згадуваних у листах подій і людей. Зокрема, з листів В. Винниченка видно, як ставився він до виступу полуботківців та до його ініціатора М. Міхновського, як оцінював діяльність у Центральній Раді українських есерів, "молодих мартовських політиків", вони розкривають деякі нюанси урядової кризи в серпні 1917 р. та деяких інших подій. Листи містять багату інформацію про емоційно-психологічний стан В. Винниченка влітку 1917 р.: втома, бажання відійти від політичної діяльності, відпочити "на травичці чи на сіні", зайнятися улюбленою літературною роботою, усвідомлення того, яка "болоча і невимовно трудна робота творити новий національно-політичний лад. Як легко ставити "пункти" в програму, і як далеко від тої легкості, безжурности та пафосу здійснення їх"⁸. І разом з тим — високе почуття обов'язку, бажання довести до кінця справу "здобування автономії".

З листів читач дізнається навіть про деякі природно-кліматичні особливості 1917 року (В. Винниченко писав 17 квітня, що в Києві "холод скажений, доходить до морозів", Є. Чикаленко жалівся на засуху на Херсонщині), деталі побуту (заступник голови Центральної Ради і в недалекому майбутньому голова Генерального Секретаріату не мав свого помешкання і квартирував у Чикаленків).

Не менш інформативне листування й з П. Стебницьким. Листи Є. Чикаленка до П. Стебницького, що подаються в цій публікації, охоплюють період з 27 січня по 20 вересня 1917 р. (НБ України. — ІР, ф. 3, №№ 53054—53070), листи П. Стебницького — період з 5 травня 1917 по 11 грудня 1917 рр. (там же, ф. 44, №№ 826—832).

Петро Януарович Стебницький (1862—1923) був близьким приятелем і однодумцем Є. Чикаленка. Про характер їхніх стосунків можна судити з тривалого листування, яке вони вели ще в дореволюційні роки. В одному з листів Є. Чикаленко писав П. Стебницькому: "...Мені хочеться вилити перед Вами свою душу, свої жалі, бо в листах до Вас я пишу як в особистому щоденнику. В тому щоденнику, що я інколи пишу, я записую тільки громадські факти, а Вам виливаю свої почуття, бо ближчої людини у мене нема"⁹.

Математик за освітою, П. Стебницький багато років працював у Петербурзі в Міністерстві фінансів, був співробітником "Вестника финансов". Літератор за покликанням, він під псевдонімом П. Смукот друкував свої твори в "Раді", в "Літературно-Науковому Віснику" та інших виданнях. П. Стебницький був одним з ініціаторів заснування і найвпливовіших членів Петроградської української громади, членом-секретарем Української національної ради в Петрограді, що була створена 19 березня 1917 р., а з травня став головою її виконкому. Більше десяти років він був головою Благодійного товариства видання дешевих та загальнокорисних книжок, яке видавало й праці Є. Чикаленка. Зокрема, в 1917 р. там була видана його брошура "Розмова про мову", і ця тема була однією з центральних у їхньому листуванні.

Велике місце в листуванні займають питання, пов'язані з призначенням П. Стебницького комісаром Центральної Ради при Тимчасовому уряді. Є. Чикаленко вважав, що П. Стебницький — найкраща кандида-

тура на цю посаду, розумів, що вона була найтяжчою і найславнішою громадською роботою і просив: “краще помреть на цій постаті, а не покидайте її”¹⁰.

П. Стебницький був членом Товариства українських поступовців, соціалістичної орієнтації лідерів Центральної Ради не поділяв і сумнівався, чи зможе з ними співпрацювати. 14 липня він писав Є. Чикаленкові, що просив земляків добре продумати, перш ніж пропонувати його на комісара, “бо тепер і уряд соціалістичний і український секретаріат весь із соціалістів, а я ніколи не був програмовим соціалістом і навряд чи зміг би добре підтримувати сучасну політику”¹¹.

В листах П. Стебницького висловлені цікаві спостереження щодо політичної ситуації в Петрограді, стосунків між Тимчасовим урядом і Центральною Радою, обстановки, в якій велись переговори між їхніми представниками після відомих липневих подій у Петрограді, роздуми над можливими шляхами розвитку подій у Росії і Україні, Обговорювався в листуванні зміст універсалів Центральної Ради, ситуація, що склалася в самій Раді у зв'язку з тим, що в її складі виявилось багато, за словами П. Стебницького, “дітей” “і по віку, і по розуму, і по досвіду та заняттям”. “Боюсь, — писав він 11 вересня, — що найсерйозніші люде недовго видержать і покинуть справи, як безнадійні, а тоді вступлять в свою чергу наші більшовики-есери тощо і будуть вести свою демагогію”¹². Він іронізував, що в Центральній Раді виявилось “представництво трьох політичних напрямів: соціалісти, беллетристи та гімназисти”¹³.

Листи допомагають уявити, які настрої переживали в роки революції такі поміщики, як Є. Чикаленко, В. Леонтович та їм подібні, що були українськими патріотами, своєю громадською роботою в якійсь мірі наближали революцію, мріяли про демократичний лад, про автономію України, стояли навіть за те, щоб поміщицька земля була передана селянам, але, на їх думку, в них її повинна була викупити держава. Їхнє майбутнє було дуже непевним, і ця тема в листуванні обговорювалася досить активно, часто з невеселим гумором. Так, П. Стебницький у листі від 5 травня запитує Є. Чикаленка: “Як же Ви там живете? Як миритесь з “товаришами”-селянами? Чи ще не почали ділити Вашу земельку? На київському з'їзді таки постановило селянство позабрати все у панів без викупа...”¹⁴. В іншому листі (від 14 червня) П. Стебницький розповідає про відвідання ним маєтку Є. Чикаленка в Кононівці на Полтавщині і пише: “Там і на Вас селяни щось важать — в председателі повітового земства. Це навіть зворушує: землю заберуть, а за те виберуть на отамана”¹⁵.

Є. Чикаленко багато пише про свої стосунки із селянами, а прогнози на майбутнє України і на перспективи вирішення земельного питання так викладає в листі від 12 травня: “Що український народ добьється автономії, я в тому певний, але питання — коли? Думається мені, що на цьому Учред. Собранні кацаги та наші ольстерці всіма силами будуть упиратись, щоб не дати автономії, і нам можуть допомогти тільки инородці та земельне питання. Наші селяне такі байдужі до національного питання, гаряче обстоюють автономію України, щоб не попустити кацапів оселитись на наших землях... Таким чином, хоч відберуть від мене землю, а все ж єсть потіха в тім, що земля виборе автономію”¹⁶.

В листах Є. Чикаленка міститься важлива інформація про перші кроки в організації видавництва газети “Нова Рада”, про настрої селян, які він міг спостерігати зблизька, про мовну ситуацію в Україні, особливо в південних губерніях тощо.

Розширюючи наші уявлення про найрізноманітніші сторони життя суспільства в період боротьби за українську державу, представлені епістолярії разом з тим дають можливість уточнити деякі факти в найно-

віших публікаціях з історії цього періоду. Зокрема, листи Є. Чикаленка переконливо доводять, що він був відсутній у Києві із середини березня по другу половину жовтня 1917 р., а, значить, не міг виступати на засіданні Комітету Центральної Ради 22 липня 1917 р. Отже, в першому томі такого солідного видання, як "Українська Центральна Рада. Документи і матеріали" (К., 1996) на с. 192 мав би бути вміщений не його портрет, а сина — Левка Чикаленка.

Не маючи можливості в короткій статті навіть означити всі теми, що порушуються в листуванні Є. Чикаленка з В. Винниченком та П. Стебницьким, варто зробити висновок про інформаційну невичерпність цих історичних джерел і висловити сподівання, що їх з інтересом прочитають усі, кого цікавить перебіг подій 1917 року в Україні та такі непересічні особистості, якими були автори листів, що друкуються нижче.

При підготовці текстів до друку в основному збережені особливості авторського написання. Адреса Є. Чикаленка вказана за фактичним місцем проживання — Перешори, хоч на конвертах і поштових штемпелях вказано: "Мардаровка", найближча до Перешор залізнична станція, де була пошта. Датовані листи в більшості випадків їх авторами. Якщо ж рік не був проставлений і встановлений за поштовим штемпелем, це оговорено в примітках, які позначаються зірочками. Листи розміщені в хронологічній послідовності за датами їх написання.

ЛИСТУВАННЯ Є. Х. ЧИКАЛЕНКА З В. К. ВИННИЧЕНКОМ ТА П. Я. СТЕБНИЦЬКИМ

№ 1

Листівка Є. Х. Чикаленка до П. Я. Стебницького

21 січня 1917 р.

Москва—Петроград

І так, я в Москві. Знаючи з практики, що переміна міста впливає на мою хворобу, як ліки, я виїхав сюди. І, справді, приїхав зовсім здоровий і почував себе зовсім здоровим, поки в розмові з п. профес. не пережив всього того, що пережилось за 2 1/2 роки. Тоді знов заслаб. Лікар прочитав мені з медичинського підручника, що при неврозі шлунку часто не тільки неприємності, а навіть спомини про них, викликають біль у шлунку і рвоти. От, хвороба! Навіть згадувати про неприємності не можна. Боячись цих згадок, не рішаюся заїздити до Петрограду, а днів через 10 вернусь в Київ, а там подамся в Херсонщину.

Ваш Є. Чикаленко

НБ України. — ІР, ф.3, № 53054. Рукопис.

№ 2

Листівка Є. Х. Чикаленка до П. Я. Стебницького

8 лютого 1917 р.

Москва—Петроград

В добрий час сказати, а в поганий помовчати — мені вже значно краще стало, вже почуваю себе зовсім здоровим. Вже починаю нудитись за Києвом, але не знаю, коли зможу звідціль виїхати, бо є чутка, що поїзда не ходитимуть до 21/11. Управитель все кличе мене в Перешори, загро-